

ПОЛОЖАЈ ЖЕНА У УСТАНОВАМА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА*

Др Филип Мирић¹³⁶

Правни факултет Универзитета у Нишу, Србија

Проф. др Даница Васиљевић Продановић¹³⁷

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, Србија

Апстракт: Положај жена у установама за извршење кривичних санкција се умногоме разликује од положаја других осуђеника. У раду аутори анализирају све специфичности положаја жена у пенитенцијарним установама, имајући у виду позитивноправне акте (законе и подзаконске акте), али и резултате раније спроведених истраживања у овој области у Републици Србији до којих су аутори дошли прегледом криминолошке и пенолошке литературе. Циљ рада је да се стручној и научној јавности укаже на потребу побољшања положаја жена у пенитенцијарним установама у Републици Србији, што је неопходан предуслов њихове успешне ресоцијализације.

Кључне речи: жене, установе за извршење кривичних санкција, ресоцијализација.

Увод

Од најранијих времена до данас људе заокупља питање зашто поједини чланови друштва врше кривична дела (Радоман, 2003, стр. 21). Кажњавање је последица таквог понашања и покушај друштва да сузбије различите облике криминалитета. Казна је облик друштвене реакције на повреду друштвених норми који је настао са настанком државе и повезана је са државним апаратом. Казном се одузимају или ограничавају права и слободе осуђеног лица (Васиљевић-Продановић, 2022, стр. 24). Лицима осуђеним на казну затвора је ограничена слобода кретања правноснажном одлуком суда, док остају субјекти свих осталих људских права. Иако су људска права универзална и уживају их једнако лица оба пола, ипак током извршења казне затвора лица женског пола имају и нека посебна права, која проистичу из мајчинства, о чему ће бити више речи у овом раду.

Положај жена у установама за извршење кривичних санкција се умногоме разликује од положаја других осуђеника. У раду аутори анализирају све специфичности положаја жена у пенитенцијарним установама, имајући у виду позитивноправне акте (законе и подзаконске акте), али и резултате раније спроведених истраживања у овој области у Републици Србији до којих су аутори дошли прегледом криминолошке и пенолошке литературе. Циљ рада је да се стручној и научној јавности укаже на потребу побољшања положаја жена у пенитенцијарним установама у Републици Србији, што је неопходан предуслов њихове успешне ресоцијализације. Резултати криминолошких и пенолошких истраживања су показали да се жене јављају најчешће као извршитељке кривичних дела против живота и тела према својим

* Рад је резултат пројекта који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, уговор бр. 451-03-137/2025-03/200096

¹³⁶ filip.miric@gmail.com, filip@prafak.ni.ac.rs.

¹³⁷ vp.danica@gmail.com.

садашњим или бившим партнерима, након што су биле злостављане од стране њих (Николић-Ристановић, 2000). Типичан пример оваквог убиства је убиство супруга или ванбрачног партнера од стране жене од кога је претходно трпела насиље. Оваква убиства се, по правилу, врше на спавању, што је навело органе правосуђа да ову врсту убиства квалификују као тешка убиства на свиреп и подмукао начин (Константиновић Вилић, Ристановић, & Костић, 2012, стр. 113). У криминолошкој литератури се срећу оправдане критике да треба одустати од овакве квалификације јер жена која је претходно злостављана од стране супруга и/или ванбрачног партнера, без адекватне подршке друштвених институција и државних органа посеже за убиством, као противправним начином изласка из зачараног круга насиља. У смислу проучавања криминогенезе оваквих злочина, посебно су значајна истраживања криминалне психологије, која се бави изучавањем психолошких узрока криминалитета (Јовашевић, 2006, стр. 264). Анализа узрока криминалитета жена би умногоме превазишла оквире овог рада, те ћемо пажњу читалаца усмерити на положај жена током извршења казне затвора у Републици Србији.

Узимајући у обзир предмет и циљеве рада, треба истаћи да ће посебна пажња бити посвећена и анализи установа у којима се извршавају кривичне санкције према лицима женског пола. У Републици Србији постоји само једна таква установа. Реч је о Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу и полуотвореног је типа (Павићевић, Илијић, & Батрићевић, 2024, стр. 171; Константиновић-Вилић & Костић, 2006; Константиновић-Вилић & Костић, 2006; Николић-Ристановић, 2000).

У наставку рада биће приказан нормативни оквир од значаја за правни положај жена у установама за извршење кривичних санкција, полазећи од релевантних законских и подзаконских аката. Посебна пажња биће посвећена недостацима и потешкоћама у њиховој примени. Аутори ће у завршном делу рада формулисати одговарајуће препоруке за побољшање укупног правног положаја жена током извршења кривичних санкција, што ће, верујемо, допринети остваривању ресоцијализације осуђеница, као једног од основних циљева кажњавања.

Нормативни оквир од значаја за правни положај жена у установама за извршење кривичних санкција

Основни извор права у области извршења кривичних санкција у Републици Србији је Закон о извршењу кривичних санкција.¹³⁸ Посебно, одредбом члана 24 ЗИКС прописано је да Завод за жене мора располагати посебном опремом за лечење трудница породиља и жена.

Осуђена жена се распоређује у казнено-поправни завод за жене (члан 50 ЗИКС). У погледу одлагања извршења казне затвора, прописано је да се ова казна може одложити ако је осуђена жена навршила шести месец трудноће или има дете млађе од једне године - најдуже до навршене треће године живота детета (члан 59 ЗИКС).

Труднице, породиље и мајке које негују децу смештају се одвојено од осталих осуђених жена (члан 78ЗИКС). Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно закону који уређује права из радног односа (члан 110 ЗИКС). Осуђена жена која има дете може задржати дете до истека казне, а најдуже до навршене друге године живота детета, после чега родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима. Кад се родитељи не споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању детета одлучује суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде (члан 119 ЗИКС). Осуђена жена која

¹³⁸Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 55/2014, 35/2019, у даљем тексту: ЗИКС).

има дете има право на помоћ стручног особља завода. У одсуству непосредне мајчине бриге, детету се омогућава одговарајући смештај у посебну просторију завода и стручна нега, која одговара стандарду дечијих установа. Порођај осуђене жене, њена нега и смештај и нега детета у заводу су бесплатни (члан 120 ЗИКС). И у погледу прекршајне одговорности осуђеница током извршења казне затвора важе посебна правила. Наиме, жена кажњена за прекршај распоређује се на извршење казне затвора у казнено-поправном заводу за жене, одвојено од осуђених жена (члан 216 ЗИКС).

Од подзаконских аката посебно је значајан Правилник о кућном реду у Казнено-поправном заводу за жене („Службени гласник РС“ бр. 24/2000).¹³⁹ Овим правилником уређује се начин живота и организација рада осуђених и прекршајно кажњених жена у казнено-поправном заводу за жене (члан 1 ПКРКПЗЖ).

Поменути Правилником су конкретизована решења садржана у ЗИКС. За положај жена у установама за извршење кривичних санкција, посебно су значајне одредбе које се тичу њихове здравствене заштите. Тако, осуђена жена се за лекарски преглед, односно здравствену заштиту може обратити било ком запосленом у заводу за жене, који је дужан да одмах обавести лекара. На захтев осуђене жене, управник може одобрити специјалистички преглед, ако такав преглед није одредио лекар, у складу са законом. Налаз о здравственом стању и радној способности осуђене жене уписује се у њен здравствени картон. Осуђена жена са дететом, трудница и породиља имају сталну здравствену заштиту у заводу за жене. Осуђена жена која има дете може задржати дете до навршене прве године живота, после чега родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити оцу, осталим сродницима или другим лицима, у складу са законом. Кад се родитељи не споразумеју или је њихов споразум на штету детета, о поверавању детета одлучује суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде, у складу са законом. Осуђена жена која има дете има право на помоћ стручног особља, у складу са законом. У одсуству непосредне мајчине бриге, детету се омогућује смештај у посебним просторијама, у складу са законом. Осуђене жене могу набављати лекове и ортопедска помагала о свом трошку или их примати од породице по одобрењу лекара и уз сагласност управника завода за жене. Терапија се примењује под надзором здравственог радника (члан 37-40 ПКРКПЗЖ).

Осуђена жена се из здравствених разлога може ослободити радних активности и осталих обавеза у интензитету и трајању које одреди лекар завода за жене, а контролу извршења ове мере спроводи здравствени радник. Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно општим прописима. Осуђена жена која ради у кухињи, кантини и на другим радним местима где долази у додир са животним намирницама, подлеже редовном лекарском прегледу, сходно општим санитарним прописима, а мора бити снабдевена и прописаном одећом, о чему се старају здравствени радници завода за жене (члан 41-42 ПКРКПЗЖ). Са аспекта припреме за живот на слободи посебно је значајна одредба Правилника која се односи на право стручног оспособљавања које се врши кроз теоријску припрему и практичну обуку у заводским радионицама.

Нажалост, често између нормативног и стварног постоји велика разлика. Управо о проблемима и изазовима у практичној примени нормативног оквира који се односи на положај жена у установама за извршење кривичних санкција биће више речи у наставку рада.

¹³⁹Правилник о кућном реду у Казнено- поправном заводу за жене („Службени гласник РС“ бр. 24/2000, у даљем тексту: ПКРКПЗЖ).

Проблеми и изазови са којима се суочавају жене током извршења казне затвора и препоруке за њихово превазилажење

Упркос добро постављеном нормативном оквиру, осуђене жене суочавају се са бројним проблемима током извршења казне затвора. У Републици Србији веома је мало емпиријских истраживања која се баве овом темом. Једно од ретких таквих истраживања је акционо истраживање Виктимолошког друштва Србије спроведено 2011. и 2012. године у оквиру пројекта „Људска права жена у затвору – Залагање за жене жртве насиља које се налазе у затвору“.

Жене извршавају казну затвора у једином КПЗ за жене у Пожаревцу, што није у складу са Банкочким правилима, према којима жене током извршења казне затвора треба да буду смештене у заводима што ближе њиховим пребивалиштима.¹⁴⁰ Боравак у заводима ближе њиховим домовима би омогућио женама редовније контакте са породицом, што доприноси реинтеграцији и социјалној инклузији (Ћопић, & Шаћири, 2012, стр. 40). Контакти са породицом се обављају најчешће путем телефонских разговора (Ћопић, Стевковић & Шаћири, 2012, стр. 69), чиме се не задовољавају у потпуности њихове потребе за повезаношћу са најблиским особама.

Извршење казне затвора за жене је регулисано истим законским и подзаконским актима као и за мушкарце, дакле, позитивни прописи којима се регулише извршење казне лишења слободе су родно неутрални. Оно што се уочава је указивање само на посебне потребе жена и њихово задовољавање када су у питању осуђенице које су у другом стању и/или које се породе током боравка у затвору, дакле, везано за мајчинство. У осталим сегментима нема посебних правила, иако на то упућују Банкочка правила, па се чини да би неке области које су специфичне за жене, попут здравствене заштите, посебно репродуктивног здравља, третмана за жене са искуством претходне насилне виктимизације, помоћи и подршке за осуђенице и слично, могле да буду регулисане и неким посебним подзаконским актом. Тиме би се осигурало родно осетљиво поступање према осуђеницама и бољи одговор на специфичне потребе које се разликују од потребе и захтева мушке затворске популације, а које произилазе из специфичности путева жена у криминалитет и њиховог укупног положаја у друштву (Стевановић, Ћопић, & Вујичић, 2025, стр. 210). Управо је недостатак родне перспективе највећи недостатак нормативног оквира који се односи на положај жена током извршења казне затвора. Превазилажење предрасуда према женама које још увек постоје у формалном систему у пенитенцијарним установама се може постићи једино континуираном едукацијом запослених, посебно у служби за третман. Такође, потребно је радити на побољшању међуљудских односа између самих осуђеница, што би допринело и побољшању односа између формалног и неформалног система у пенитенцијарним установама.

Посебан изазов током извршења казне затвора за жене је недостатак одговарајућих третмана који би имали за циљ ресоцијализацију осуђеница. Да би се овај проблем превазишао, неопходан је холистички приступ проблему кроз увођење нових облика третмана који би у већој мери пратили потребе самих осуђеница. Имајући у виду потребу укључивања жена у радно окружење након изласка из затвора, неопходно је да третман осуђеница у заводу буде обогаћен програмима описмењавања, образовања и радног оспособљавања. У том смислу, поједини аутори предлажу веће отварање завода и повезивање са организацијама у локалној заједници (Ћопић, Стевковић & Шаћири, 2012, стр. 68), јер је евидентно да КПЗ у Пожаревцу нема довољно ресурса за радно ангажовање жена у заводу.

¹⁴⁰*United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders with their Commentary (Bangkok Rules)*, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf, 12.4.2025.

Ћопић и Шаћири (2012) су испитали услове извршења казне у КПЗ за жене у Пожаревцу и ниво поштовања права осуђеница. Као што наводе аутори, пренасељеност је један од кључних проблема КПЗ у Пожаревцу, који доводи до лоших услова живота у заводу, недостатка приватности, отежава здравствену заштиту и рад са осуђеницама и повећава тензије унутар завода (Ћопић, & Шаћири, 2012, стр. 41). Растерећење КПЗ за жене би умногоме допринело побољшању њиховог положаја током извршења казне затвора. Мањи број осуђеница у КПЗ за жене би допринео бољем поштовању њихових права, олакшао би спровођење третмана, унапредио социјалну климу и перцепцију квалитета затворског живота. Шира примена алтернативних санкција, коју сугеришу и Банкочка правила, би значајно умањила негативне ефекте затварања, омогућила би останак жена у средини у којој живе, бригу опородици, посебно деци, те смањила стигматизацију, што све скупа олакшава реинтеграцију и повећава шансе за одустајање од даљег криминалног понашања. Друго, како би се смањила оптерећеност запослених потребно је радити на повећању броја запослених, посебно у служби за третман и служби обезбеђења, и дефинисању оптималног броја осуђеница по једном васпитачу. Преоптерећеност запослених у служби за третмане негативно се рефлектује на квалитет њиховог рада, што, између осталог, негативно утиче на перцепцију професионализма од стране осуђених лица и умањује перцепцију квалитета затворског живота. С тим у вези је и потреба сталног рада на јачању капацитета запослених у стручним службама у КПЗ за жене кроз континуиране обуке за све запослене у циљу унапређења професионализма стручних служби, али и обезбеђивања хуманог и правичног поступања према осуђеницама. Важно је радити и на обезбеђивању подршке професионалној комуникацији како би се задржао баланс између ауторитативности и професионалне блискости у комуникацији, уз поштовање личности осуђених лица, њихових вредности и потенцијала (Стевановић, Ћопић, & Вујичић, 2025, стр. 212-213).

Превазилажење изнетих проблема би у великој мери допринело побољшању услова за живот осуђеница током извршења затворске казне и створило услове за њихову успешну ресоцијализацију.

Закључне напомене

Положај осуђеница током извршења казне затвора у Републици Србији регулисан је одговарајућим законским и подзаконским актима. Иако је законски оквир, чију окосницу чини Закон о извршењу кривичних санкција (ЗИКС) веома добро постављен, недостаје родно сензитивни приступ, којим би се значајно побољшао положај осуђеница.

Предрасуде према женама у друштву се, нажалост, преносе и на затворску средину јер је затвор „слика друштва“. Превазилажење родних предрасуда је од круцијалне важности за остваривање сврхе и циља кажњавања – ресоцијализације осуђеница. С тим у вези, веома је важно побољшати међуљудске односе између осуђеница током извршења казне, што би с једне стране допринело очувању мира и стабилности у оквиру самих казнено-поправних завода, али и повољно утицало на побољшање и стабилизацију односа између формалног и неформалног затворског система.

Унапређење третмана који се примењују према осуђеницама је још једна мера која би допринела повећању шанси да се оствари успешна ресоцијализација осуђеница. Оспособљавање за рад у затворским радионицама не одговара потребама данашњег тржишта рада, те је неопходно усаглашавање потреба тржишта рада и рада осуђеница, што би деловало као значајан фактор одвраћања од вршења кривичних дела у будућности. Коначно, недостатак адекватног система постпеналне помоћи једнако утиче на осуђенике мушког и женског пола. Без стварања услова за постпенални прихват и превазилажења предрасуда друштва према осуђеницама и осуђеницима, они након извршења казне затвора остају препуштени сами себи, што је готово сигуран пут у повратништво и велики пораз друштвене заједнице.

Коришћена литература

- Васиљевић-Продановић, Д. (2022). *Основи пенологије*. Београд: Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
- Јовашевић, Д. (2006). *Лексикон кривичног права*. Београд: Службени гласник.
- Константиновић Вилић, С., Ристановић, Н. В., & Костић, М. (2012). *Криминологија*. Центар за публикације Правног факултета у Нишу.
- Константиновић-Вилић, С., & Костић, М. (2006). *Извршење казни и других кривичних санкција у Републици Србији*. Ниш: Свен.
- Константиновић-Вилић, С., & Костић, М. (2006). *Пенологија*. Ниш: Свен.
- Николић-Ристановић, В. (2000). *Од жртве до затворенице- насиље у породици и криминалитет жена*. Београд: Виктимолошко друштво Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Павићевић, О., Илијић, Ј., & Батрићевић, А. (2024). *Морална и социјална клима у затворима*. Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Радоман, М. (2003). *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*. Нови Сад-Београд: Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, Нови Сад.
- Стевановић, И., Ћопић, С., & Вујичић, Н. (2025). *Жене у затвору у Србији: Међународни стандарди, национално законодавство и квалитет живота*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Ћопић, С., Стевковић, Ј., & Шаћири, Б. (2012). Третман и остваривање права осуђеница у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, *Темид*, 15(4), стр. 45-71.
- Ћопић, С., & Шаћири, Б. (2012). ЖенеузатворууСрбији: услови за живот осуђеница у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, *Темид*, 15(4), стр. 23-44.
- United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders with their Commentary (Bangkok Rules)*, https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ENG_22032015.pdf

THE POSITION OF WOMEN IN PENITENTIARY INSTITUTION

Filip Mirić, LL.D.

Faculty of Law, University of Nis, Serbia

Danica Vasiljević Prodanović, PhD,

Faculty of special education and rehabilitation, University of Belgrade, Serbia

Abstract: *The position of women in penal institutions differs in many ways from the position of other convicts. In the paper, the authors analyze all the specifics of the position of women in penitentiary institutions, taking into account positive legal acts (laws and by-laws), but also the results of previously conducted research in this area in the Republic of Serbia, which the authors arrived at by reviewing criminological and penological literature. The aim of the paper is to point out to the scientific and academic public the need to improve the position of women in penal institutions in the Republic of Serbia, which is a necessary prerequisite for their successful resocialization.*

Keywords: *women, penal institutions, resocialization.*